

T. Erdélyi Ilona: *Erdélyi János (1814–1868)*

Pozsony, Kalligram, 2015, 564 l.

Ez a könyv páratlan összegzés: egyszerre foglalja magába szerzője és Erdélyi János életművét, hiszen a kettő szervesen összefügg. Elsősorban azt ismerhettük meg a költő és kritikus, néprajztudós és filozófus, szerkesztő és tanár munkásságából, amit sajtó alá rendezője elének tárt, és könyveiben, tanulmányaiban feldolgozott, s olyan egyéni és közösségi tartozás beteljesülését tartjuk kezünkben, amellyel a kor kiváló szakértője mutatja be nagyapja életrajzát és pályaképét. T. Erdélyi Ilona, aki Erdélyi János második feleségének és egyik lányának keresztnévét viseli, olyan örökséget kapott, amelyik mérték és norma volt családja számára, s amelynek megőrzése, gondozása, a közönség elé tárása és jellemzése felelősségteljes és elkötelezett szolgálatot jelentett.

A 19. századból fennmaradt egyetlen hatalmas irodalmi hagyaték, hála a leszármazottak, Erdélyi Pál és gyermekei gondoskodásának, ma is kutatható. Az Ung megyei, ma Szlovákiához tartozó Kiskaposton született tudós kéziratai megjárták a történeti Magyarország állomásait: Kolozsvárt, ahol fia az Egyetemi Könyvtár igazgatójaként dolgozott, tanított, és rendezte el 52 kötetben a fennmaradt anyagot, majd a Csallóközt, ahová 1944-ben a főváros ostromának pusztításai elől menekítették, s innen kerültek újból Budapestre: megmaradásának és hazatelepítésének tehát rendkívüli története van, egyben tartása pedig a leszármazottak nagy érdeme. Erdélyi János tanulmányainak válogatását azt megelőzően utoljára 1890-ben adta ki a Kisfaludy Társaság, a visszakerült hagyaték nagyobbik része publikálatlan maradt. A kéziratok kiadását T. Erdélyi Ilona kezdte el 1960-ban és 1962-ben, a levelezés két kötetének megjelenítésével, amelyet a *Filozófiai és esztétikai írások* (1981), az *Úti levelek, naplók* (1985), az *Erdélyi János válogatott művei* (1986), a *Nyelvészeti és népköltészeti, népzenei írások* (1991), az *Irodalmi tanulmányok és pályaképek* (1991) és az *Irodalmi, színházi, közéleti írások és beszédek* (2003) követték, s végül *Erdélyi János színművei* (2006) és *Összes költeményei* (2007) fejezték be a nagyarányú, tíz kötetből álló sorozatot, amely tisztázta az annak idején névtelenül megjelent és Erdélyitől származó művek szerzőségét is. Ennek elvégzésére T. Erdélyi Ilona volt hivatott, hiszen saját kutatásai és egyetemi tanítása, egész tudományos munkássága a 19. századi irodalommal kapcsolatos. A tanulmányok és egyéb írások általa történt megjelentetése korántsem jelentette a munka befejezését, ellenkezőleg: ez volt egyik, ha nem legfontosabb feltétele az életrajzírás lehetőségének, *A múlt magyar tudósai* című sorozatban 1981-ben megjelent összefoglalás nagyszabású kibővítésének.

A magyar művelődéstörténet szimbolikus és anyagi értelemben egyaránt óriási értékű hagyatékában és a szakirodalomban számtalan olyan dokumentum vagy adalék maradt fenn, amely nem kerülhetett a már kiadott kötetekbe, de mindenképpen

érdemes a közlésre. Ennek eldöntése lehetett az egyik legnehezebb feladat, hiszen a könyv számos új információt tartalmaz. Erdélyi János különböző feljegyzései maradtak fenn például saját születésnapjára nézve: 1814. február 28., március 1., március 4. és április 1. közül az utókor az utolsót fogadta el hitelesnek. Nyolcadik, utolsó gyermekként jött világra egy szegény földműves családban; „jó dalos” édesanyja, zsoltár-énekelő, latinul értő és verset író atyja és pataki végzettségű tanítók kezdték el nevelését. Erdélyi saját származására gondolva idézte fel *Vegyes Költemények* című kéziratának margóján Rousseau *Vallomásait*: „ma naissance fut le premier de mes malheurs” (35), azaz „balszerencsém közül születésem volt az első”. Azért választotta őt ideálul, mert meg tudta mutatni a semmiből való kitörés lehetőségét: „Rousseau az, kit legjobban tisztetek minden írók felett, s hogy kimondjam egy ítéletben gyöngeségemet is: ha Rousseau leendék, nem bánám, legyen más, aki akar”¹ – írta a párizsi Pantheonban tett látogatása alkalmával.

A népköltészet életre szóló ajándék volt számára, vele való kapcsolata gyermekkorában kezdődött Kiskaposton, majd Sárospatakon. Tíz éves korában került a kollégiumba, ahol később annak a társaságnak lett tagja, amelyet Kölcsey így köszöntött 1834-ben: „Szélllyeltartás volt e’ nemzet’ férge századokig; azért ohajtom ez összetartás’ szelleme, melly benneteket egybekötött, terjedő hatalomban kísérjen az életen keresztül”² (51). Ez a ma is aktuális áldás sajnos, nem érvényesülhetett akkor sem, amikor Erdélyi 1851-től haláláig a pataki kollégiumban tanított. Szép tenor hangjával már diákkorában jeleskedett az ottani énekkarban, s zenei érzéke és tudása is ösztönözte arra, hogy az összegyűjtött népdalokat dallamukkal együtt jelentesse meg; nem rajta múlt, hogy ez nem sikerülhetett. *Népköltészetről* volt a címe Kisfaludy társaságbeli székfoglalójának, ahol „Népünk költője” megszólítással üdvözölték 1842-ben; a népköltészetet egyetemes értéknek tekintve dolgozta fel és adta ki 5000 példányban a *Népdalok és mondák* kötetét, s vált ezek kérdésköre esztétikai nézeteinek és kritikai műveinek központi problémájává.

„Nevelés ez azon tárgy, mellyel legtöbbet foglalkoztam életemben” (34) – írta. Kilenc esztendeig volt nevelő különböző udvarházaknál Szabolcsban, Zemplénben, majd Gömör megyében. Ez volt a kollégium utáni legfőbb terepe felkészülésének, egész művelődésének, hites ügyvédé válásának, nyelvtanulásának: a latin és görög mellett beszélt németül, franciául, olaszul és angolul; ez volt alapja széles körű olvasottságának, napi tájékozódásának, valamint fordításainak.

Életrajzát és életművét T. Erdélyi Ilona úgy tudta összefoglalni, hogy olvasói láthassák, milyen történeti kontextusban született meg, milyen volt a kor gondolkodásmódja, és az akkori itthoni vagy nyugat-európai létezés milyen lehetőségei között lehetett és kellett választani. Ezekből az elemzésekből tudjuk meg azt, hogy Erdélyinek

¹ ERDÉLYI János: Úti levelek, naplók. Szerk. T. ERDÉLYI Ilona, Gondolat, Bp., 1985, 326.

² Kölcsey Ferenc a Pataki Ifjak Társaságához, Pozsony, 1834. szept. 7. = Kölcsey Ferenc minden munkái. Levelezés IV. 1834–1836. Kritikai kiadás. S. a. r. SZABÓ G. Zoltán, Balassi Kiadó, Bp., 2015, 152.

regényterve maradt fenn a kolerajárvány és a lengyel forradalom koráról; hogy több meg nem valósult kötet és tanulmány, így a *Magunkról* című könyv megírására készült európai utazása után; hogy volt úti íróasztala, amelyen levelei és naplója születtek; hogy Erkel Ferencsel megalapították a Sakkegyeletet, amelynek jegyzőkönyvét az Erdélyi Tár őrzi. Költségeit följegyezte *Jegyzőkönyvében*: ebből a levelezését és költészetét, beszédeit és tanulmányait kiegészítő kincsebányából ismerhetjük meg egzisztenciájának és életmódjának, örömeinek és fájdalmainak anyagi függéseit és vonzalmait: a háztartás és a bútorok, a társasági vacsorák és a bálók, a könyvek és a dohányzás-kávészás, a ruházkodás és az utazás, az esküvő, majd az orvoslás és temetések kiadásait.

Erdélyi János irodalmi s egyszersmind életbeli eszménye a drámai hős szabad akaratból származó cselekvése volt. Nem véletlen, hogy a cselekvést szegezte a világfájdalommal szembe, hogy nem eposzt, hanem drámákat írt, hogy ő bírálta a színházi előadásokat a *Magyar Szépirodalmi Szemlében*, hogy 1848-ban ő vállalta a Nemzeti Színház vezetését. Ebből következik, hogy kritikája szerint *Az ember tragédiájában* Ádám nem drámai hős, mert nincsenek önálló jellemvonásai, és mert nem irányítja sorsát, csak elszenvedi az eseményeket. Erdélyi ezzel ellenkező képet rajzolt önmagáról sógorának, Vachott Sándornak 1850-ban írt levelében: „munkálódásaim után úgy néztem magamat, mint a ki elvei által magot vet, s legfeljebb is földalatti törzsök lett volna irodalmi állásom, mit bánom én aztán akárki legyen a fának teteje, a dicsőség hordozója” (260). Ez a „törzsök” nagy veszteségek és szenvedések között jött létre. Így mutatkozott be 1840-ben majdani feleségének, Vachott Kornéliának: „a porból mostani koromat, és állásomat, isten után egyedül magamnak köszönhetvén mindent elértem” (85). Egy évig tartó házasságuk után özvegy maradt, kislányuk pedig, akiről Vörösmarty *Az anyátlan lányka* című versét írta, nem érte meg a két évet. Erdélyi a magányt és a „rémitő szabadságot” arra használta fel, hogy beutazza Nyugat- és Dél-Európát, ahonnan a Párizsban élő és magyar eredetű, sőt Árpád-házi leányági leszármazására büszke Crouy herceg titkári ajánlatát visszautasítva tért haza. Összehasonlította és úti leveleiben megírta azt a különbséget, amelyet a bejárt országokban tapasztalt: elsősorban azt, hogy a tudás ott rangot jelent, és ennek itthoni elismertetéséhez meg kell teremteni a hazai önismeretet. „Mert annyit ér egy nemzet, amennyit tud, más mértéke nincs” (313) – mondta 1851-ben, sárospataki tanítása kezdetén tartott beszédében.

Milyen fák nőttek ki az idézett „törzsök”-ből, az ő írásaiból? *Egy századnegyed a magyar szépirodalomból* című tanulmányában, bár névtelenül, megemlítette az *Aurorában* 1836-ban megjelent verseit, amely az új ízlés „legelső mozzanata” volt (tudjuk, hogy a Tudós Társaság lírikusként választotta tagjává): azért bírálta Petőfit 1847-ben, mert Arany Jánosnak a következőket írta:

Mit én nem egészen dicstelenül kezdék,
Folytasd te, barátom, teljes dicsőséggel.

1844-ben ő volt első méltatója Petőfi költészetének, amely Henszlmann Imre és Erdélyi János esztétikai elveit valósította meg a szépirodalomban; ő népszerűsítette, már a harmincas évek második felében, a családlírárt, és az ő szerkesztésében induló *Regélő Pesti Divatlappal* kezdve, úti írásaiban a levél műfaját, az Alföldet először nevezve a szabadság hazájának. A népi epikai hagyomány összegyűjtésének általa képviselt szándéka és a *Magyar Szépirodalmi Szemlében* megjelent *Egyéni és eszményi* című tanulmánya Arany Jánost is ösztönözte: Erdélyi lett az 1840-es évek irodalmi életének legjelentősebb kritikusa és elméletírója.

A szabadságharcban nem pártolta a trónfosztást, de szerkesztője volt a *Respublica* című politikai lapnak, és közzétette *Riadó* című, a hatóságok által később felbujtónak minősített versét. Másfél évig tartó bujdosása közben azt a bibliai Jóbót említette, akinek története az említett Rousseau-idézetnek is forrása volt: „Nem tudom, bírnék-e lenni Jób a szenvedésben, ámbár ez is meglehet, de hogy a hit dolgában Jób sem lehetett nálam erősebb, merem állítani magamról” (261). A passzív rezisztencia elvével ellenkezve írta Szemere Miklósnak 1851-ben: „ha nem írunk, akkor végünk” (285), és ugyanekkor, *A jelent* elemző, csak 2003-ban megjelent munkájában ezt: „legyünk nagyobbak a fájdalomnál” (286). Ilyen körülmények között született meg önálló szaktudományok létrejöttét is kezdeményező munkássága, amelyet Sárospatakra visszatérve folytatott.

Megjelentette gyűjtése újabb eredményét, a hatezer tételből álló *Magyar közmondások* könyvét, és a népköltészet iránti érdeklődése kiterjedt a szomszédos, szláv nyelvű népekre és Észak-Európa balladáira. Fordításai és történeti tárgyú versei, így *Szondi Drégelen* című költeménye hatással voltak az 1850-es évek hazai balladáira, így Arany János költészetére is. Életműve cáfolja az a máig fennálló tévhitet, hogy a magyar filozófia története csak a 20. században kezdődött el: az *Esztétikai előtanulmányok* Hegel gondolatrendszerére épült, *A hazai bölcsészet jelene* a „magyar egyezményes” filozófiával vitatkozott, *A hazai bölcsészet múltja* című, töredékben maradt vállalkozása pedig a 11. századtól a 17. végéig gyűjtötte össze a „magyar bölcsészek” működését, amely egy bölcséleti szempontú magyar művelődéstörténet alapja volt, 1859-ben pedig, egy évvel azután, hogy az Akadémia rendes tagja lett, *Apáczai Csere János ösmertetése* címmel tartotta meg székfoglalóját.

Erdélyi János második házasságát 1853-ban kötötte a Csallóközből való Csorba Ilonával. Nyolc gyermekük közül négyet még apjuk életében temettek el, és csak kettő érte meg a felnőttkort. A tudós tanár korántsem kaphatta meg a szükséges nyugalmat munkásságához: az önkényuralommal szemben egyik vezére volt a református egyház védelméért és a pataki kollégium autonómiájáért folytatott küzdelmeknek. Az „Entwurf” erőszakos bevezetése ellen írta: „A hivatal elveszti a szellemet s fajzik gépezetté” (314). Három ízben volt rektor, „a főiskola mindenese”, és tanításának, sőt családja lakhatásának problémáit is konfliktusok között kellett megoldania. A protestáns alapelvű, de a többi felekezet iránt türelmet hirdető *Sárospataki Füzetek*

szerkesztője volt, a Kazinczy-centenárium és a háromszáz éves főiskola megünneplésének kezdeményezőjeként és szervezőjeként.

Mának szóló üzenetei közül kettőt emelünk ki. Az a tudós, aki a népdalokhoz, a közmondásokhoz és a filozófiai munkákhoz végzett gyűjtéseit önmaga választotta rendben írta, ezt tapasztalta annak belülről vagy kívülről jövő eröltetéséről: „Az igen nagy rendszeretet kicsinyessé tesz. Ez a bureaucratia jelleme” (436). Másik üzenete az idealizmus és a realizmus vitájával kapcsolatos: T. Erdélyi Ilona megfogalmazásában „az eszmék, a nézetek harcában nem saját álláspontjának az elfogadtatása a döntő, hanem a magyarázó, elveket fejtegető készség és erő, amellyel hozzájárulhat a kérdés tisztázásához. Ezáltal lett elvi alapon hazánkban első hirdetője, képviselője filozófiai téren annak a békéltető irányzatnak, amely – saját álláspontját fenntartva – a jót, akár milyen rendszerben találja is, elismeri és méltányolja” (497).

Ez a szintézis fontos bevezetés és útmutatás mindazok számára, akik tanulmányozni szeretnék Erdélyi János életrajzát és pályaképét. De minden összefoglalás egyszersmind program is: ezért azok számára is fontos, akik kutatásaikkal tovább fogják árnyalni az irodalomtudomány eddigi képét. Köszönjük a szerzőnek, hogy minderre lehetőséget adott.

Korompay H. János